

Н. В. Малярчук,
кандидат юридичних наук

М. В. Мороз,
студентка магістратури

ДОВІЧНЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: НЕДОЛІКИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: morozes95@gmail.com

Мета: полягає у спробі дослідити, виявити та розглянути наявні недоліки у правовому регулюванні порядку виконання покарання у виді довічного позбавлення волі, а також умов відбування покарання засудженими в Україні. Проаналізувати зарубіжний досвід стосовно виконання покарання у виді довічного позбавлення волі. **Методи:** аналітичний, діалектичний, порівняльно-правовий, формально-логічний. **Результати:** з урахуванням проведеного дослідження були запропоновані шляхи вдосконалення національного законодавства в контексті виконання покарання у виді довічного позбавлення волі. **Обговорення:** процесів виконання покарання у виді довічного позбавлення волі та відбування даного виду покарання засудженими в Україні, висвітлення наукової думки вітчизняних вчених з даного приводу.

Ключові слова: довічне позбавлення волі, виконання покарання, звільнення від відбування покарання, ізоляція, виправлення, ресоціалізація.

Постановка проблеми та її актуальність.

Для українського законодавства й науки довічне позбавлення волі є достатньо новим та специфічним видом покарання. Його введення було обумовлено міжнародними вимогами Ради Європи до демократичних країн в яких місця такого покарання, як смертна кара немає. Мораторій на застосування смертної кари, як найтяжчого покарання в історії людства, став одним із важливих кроків наближення України до міжнародної спільноти, як незалежної європейської держави. На сьогодні існує обмежена кількість наукових праць, присвячених довічному позбавленню волі. На жаль, найчастіше, зазначений вид покарання розглядається разом із позбавленням волі на певний строк і саме в рамках кримінально-правових досліджень, але, чомусь, без врахування положень правового регулювання кримінально-виконавчого законодавства.

За цих обставин дослідження інституту виконання покарання у виді довічного позбавлення волі та безпосередніх умов відбування даного виду покарання засудженими з урахуванням положень кримінального-виконавчого законодавства є достатньо актуальним.

Аналіз досліджень і публікацій. В юридичній літературі дослідження окремих питань стосовно особливостей відбування покарання у виді довічного позбавлення волі відображено у працях таких науковців, як: О. О. Антонов, В. І. Баранов, І. Г. Богатирьов, О. В. Беца, О. П. Дєтков, Т. В. Дуюнова, І. І. Карпец, Г. Л. Мінаков, В. І. Селіверстов, А. Х. Степанюк, Ю. М. Ткачевський, В. М. Трубников, В. О. Уткін, О. І. Фролов та ін.

Виклад основного матеріалу. З урахуванням євроінтеграційних процесів та приведення національного законодавства до вимог міжнародних стандартів, Україна приймає відповідні закони й ратифікує міжнародні договори. Не

останнє місце у цьому процесі посідає адаптація кримінального та кримінально-виконавчого законодавства України, оскільки гуманне ставлення до засуджених є чи не одним із найважливіших проявів демократії. Натомість, економічне становище нашої держави не дозволяє втілити в життя всі правові нововведення. Значна частина коштів із державного бюджету витрачається на подолання економічної кризи та налагодження довгоочікуваного миру, залишаючи без належної уваги впровадження відповідних новацій щодо умов, в яких тримаються засуджені до позбавлення волі в установах виконання покарань [9, с. 142].

Слід зазначити, що після відміни смертної кари почало виникати невдоволення серед окремих верств населення. Значна частина громадян залишилася прибічниками смертної кари, аргументуючи це тим, що коли особа навмисно позбавляє життя інших і не визнає свою провину, то вона не заслуговує на довічне ув'язнення, адже у в'язниці така людина буде доживати своє життя без ніяких проблем. Україна, як незалежна держава прийняла доленосне та правильне рішення, відмінивши смертну кару, оскільки демократична правова держава передбачає, що людина, її життя і здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю. Проте, поява нового виду кримінального покарання у виді довічного позбавлення волі, що передбачене ст. 64 Кримінального кодексу України (далі – КК України), містить у собі відповідні протиріччя при застосуванні цього інституту на практиці. Необхідно зазначити той факт, що дане покарання є найменш дослідженим серед усіх інших покарань і потребує ґрунтовного вивчення з метою уникнення протиріч серед науковців [1, с. 345].

Необхідно відмітити, що одним із завдань покарання у виді довічного позбавлення волі є ізоляція особи від соціального середовища. Воно зводиться до позбавлення волі особи, обмеження спілкування засуджених, як із законслухняними громадянами, які знаходяться на волі, так, і в тому числі з іншими засудженими. Проте, відомо, що істинною метою покарання у вигляді довічного позбавлення волі, чи, то іншого виду покарання є не лише ізоляція засудженого,

але і його виправлення. І тут постає питання: чи можливе виправлення засудженого до довічного позбавлення волі, якщо він повинен провести за ґратами значну частину свого життя? Багаторічна практика довела, що позбавлення волі на строк понад 10 років веде не до виправлення засудженого, а навпаки, до вимушеної адаптації в умовах існуючої субкультури зі своїми законами, звичаями, що в результаті призводить до деградації особи в контексті суспільно корисного суб'єкта. Тож, на нашу думку, слід з'ясувати не питання про абстрактну можливість виправлення, а вирахувати чіткий алгоритм дій, який би вказав вектор напрямку до чіткого, виваженого плану не тільки до збереження соціальних навичок, але й повної ресоціалізації особи, яка через довгий час перебування за ґратами деградує не тільки ментально, а й в усіх аспектах соціального буття. Натомість, наразі, призначення цього виду покарання не ставить за мету виправлення та ресоціалізацію засуджених в установах виконання покарань, а в основному ізоляція цих осіб від суспільства.

На сьогодні довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК України, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк. Відповідно до ст. 12 КК України особливо тяжкими є злочини, за які передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад 10 років або довічне позбавлення волі (наприклад злочини передбачені ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 258, ст. 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ч. 2 ст. 438, ч. 2 ст. 439, ч. 1 ст. 442, ст. 443 КК України).

Зауважуємо, що порядок виконання покарання у виді довічного позбавлення волі регулюється чинним Кримінально-виконавчим кодексом України (далі – КВК України), а саме розділом IV, що має певні суперечності в процесі застосування норм права на практиці [6, с. 76].

Кримінальний кодекс України в ч. 2 ст. 64 вказує, що довічне позбавлення волі не застосовується до осіб у віці понад 65 років. Проте у разі досягнення особою, яка відбуває покарання, зазначеного віку, то закон чомусь не містить

підстав для звільнення від подальшого відбування покарання у виді довічного позбавлення волі за настання таких обставин. Наступним на що треба звернути увагу є те, що згідно з ч. 1 ст. 151-1 КВК України зміна умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі здійснюється в порядку, визначеному ст. 100 цього кодексу, яка передбачає зміну умов тримання засуджених в межах однієї колонії або шляхом переведення до колонії іншого виду. Незрозумілим є те, що законодавець розповсюджує дію ст. 100 КВК України на засуджених до довічного позбавлення волі, оскільки дана стаття поширюється на осіб, які засуджені до позбавлення волі на певний строк, адже у ст. 51 КК України чітко розмежовуються ці два покарання. Слід, також, звернути увагу на ч. 6 ст. 151 КВК України та абз. 2 ч. 2 ст. 151-1 КВК України, де йдеться про надання дозволу засудженим брати участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру, оскільки ч. 6 ст. 151 КВК України передбачає надання такого права через 15 років строку покарання, натомість абз. 2 ч. 2 ст. 151-1 КВК України – через п'ять років. Крім того, матеріальна підстава щодо переведення з приміщень камерного типу, в яких тримаються дві особи, до багатомісних приміщень камерного типу та з них до звичайних жилих приміщень виправної колонії максимального рівня безпеки зовсім не зазначена.

Необхідно, також, зосередити свою увагу на саму назву покарання. На думку Ю. П. Тимошенко, доречніше було замінити термін «довічне позбавлення волі» на «безстрокове позбавлення волі», оскільки особа, яка засуджена до такого виду покарання, може бути помилувана [9, с. 143].

Науковці вважають, що звільнення від довічного позбавлення волі є однією з форм реалізації принципу гуманізму. Наприклад, Є. Ю. Бараш зазначає, що реалізація гуманізації виконання покарання у виді довічного позбавлення волі повинна стосуватися реформування механізмів регулювання та організації діяльності установ виконання покарань, підвищення взаємодії цих установ з іншими правоохоронними органами й громадськістю, удосконалення

діяльності з виправлення та ресоціалізації засуджених [2, с. 40].

На думку М. Дейнеги можна запропонувати два шляхи реформування системи виконання покарання у виді довічного позбавлення волі:

– включення до вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства, що регулює діяльність органів та установ виконання покарань, засад міжнародного права, зокрема європейських норм, які стосуються як взагалі виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, так і безпосередньо довічного позбавлення волі;

– вдосконалення норм кримінально-виконавчого законодавства, що безпосередньо визначає правовий стан засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі [4, с. 4].

Аналізуючи думки науковців щодо вдосконалення системи виконання покарання у виді довічного позбавлення волі, можна сформулювати певні рекомендації. Слід звернути особливу увагу на необхідність психологічно-виховної допомоги особам, що відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі.

Варто зауважити, що засуджені до довічного позбавлення волі є досить складним об'єктом виправного впливу. Складність роботи полягає в тому, що по-перше, засуджені мають власні особливості стосовно їх ставлення до вчинених злочинів, а по-друге сама специфіка виконання покарання є складною. Умови утримання засуджених до довічного позбавлення волі в більшості випадків призводять до деградації особистості. Крім того, за тривалий час ув'язнення практично втрачаються всі родинні зв'язки і соціальні контакти. Тому, важливим є створення умов для освіти та самоосвіти засуджених даної категорії. Доцільно в цьому процесі застосовувати інтерактивні технології, спеціальні додаткові освітні програми, що сприяють формуванню мислення і базових інтелектуальних дій, що спираються на образне мислення. Залучення засуджених до творчої роботи, від художнього мистецтва та ремесла до акторських розважальних вистав. Важливу роль може відігравати духовний фактор, бо можливість засуджених залучитися до будь-якої духовної практики часто

допомагає почати сприймати світ та покарання по-іншому, спонукає до переоцінки цінностей, виховує гуманістичні погляди та повагу до суспільства.

Важливим питанням у сфері гуманізації виконання покарання у виді довічного позбавлення волі є удосконалення організації його виконання. Так, Є. Ю. Бараш та С. І. Скоков вважають, що фактична зміна змісту діяльності з реалізації (виконання) цього виду покарання, яке передбачає вдосконалення умов та порядку його здійснення (відбування), обумовлює і зміну способів та методів діяльності самої пенітенціарної системи нашої держави, де аспект виправлення і ресоціалізації засудженої особи стає домінуючим. Довічне позбавлення волі можна розглядати як кримінальне покарання, систему заходів впливу на особу, форму обмеження прав особи, але, на думку цих авторів, і як складову загальної діяльності представників пенітенціарної системи щодо здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Із цієї точки зору вчені пропонують розглядати довічне позбавлення волі як певний організаційно-правовий процес, стосовно якого здійснюється управління з боку персоналу установ виконання покарання задля досягнення мети виправлення й ресоціалізації засудженої особи. Є. Ю. Бараш та С. І. Скоков звертаються до думки А. Х. Степанюка стосовно того, що реалізація принципу гуманізму щодо засуджених у нормах Конституції та інших нормативно-правових актів покликана включити уявлення про гуманізм у діяльності органів та установ виконання покарань як діяльність, не позбавлену людського ставлення до засудженого, де розуміння гуманізму виконання покарання набуває вищої юридичної сили, спираючись на авторитет закону. Автори повністю підтримують підхід, за якого суспільство не відмовляється від засудженого, а прагне через різні форми та методи профілактично-виховного впливу виправити його, повернути до суспільно корисного життя [2, с. 41].

Також можна погодитися з позицією Л. О. Мостепанюк щодо запровадження прогресивної системи відбування покарання, яка б передбачала поступове покращення умов від-

бування довічного позбавлення волі для осіб, які виконували розроблений для них індивідуальний план відбування покарання, мали позитивні перспективи з можливістю подальшого звільнення [8, с. 122]. Для удосконалення організаційних аспектів діяльності щодо забезпечення реалізації покарання у виді довічного позбавлення волі пропонується пов'язувати з безпекою як самої особи, так і безпекою персоналу та установи виконання покарання взагалі. Не останню роль відіграють контроль за дотриманням безпеки та її оцінювання, тобто щорічний моніторинг поведінки засуджених, а найголовніше це гуманне ставлення до засуджених. Підтримується думка Л. О. Мостепанюк про те, що виховна й соціально-психологічна робота із засудженими повинна бути спрямована безпосередньо на формування та збереження соціально корисних навичок, нейтралізацію негативного впливу на особу що знаходиться в умовах тривалої ізоляції від суспільства, профілактику агресивної поведінки стосовно персоналу, інших засуджених та себе.

Також, слід звернути увагу на існуючу прогалину, що має місце при зіставленні ст. 151 КВК України та п. 7 Рекомендації NRec (2003) 23 Комітету міністрів Ради Європи «Про здійснення виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі та інших тривалих термінів ув'язнення адміністраціями місць позбавлення волі». Так, у ст. 151 КВК України передбачається, що засуджені, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, розміщуються у приміщеннях камерного типу, як правило, на дві особи і носять одяг спеціального зразка, але п. 7 Рекомендацій прямо забороняє поділ засуджених лише за ознакою строку покарання.

Такі неузгодженості потребують вирішення шляхом внесення змін до чинного КВК України. На даний момент це питання залишається відкритим та не менш актуальним, ніж інші суперечності в кримінально-виконавчому законодавстві України [6, с. 79].

Особливої уваги заслуговує досвід деяких зарубіжних країн щодо відбування засудженими

довічного позбавлення волі та виконання даного виду покарання державними установами.

Наприклад, відповідно до законодавства Німеччини, довічне позбавлення волі може бути призначене за обмежене коло найбільш небезпечних злочинів. До таких злочинів належать: підготовка агресивної війни; державна зрада Федерації; вбивство; розбій, що призвів до смерті потерпілого; геноцид; тяжке вбивство тощо. Умовно-дострокове звільнення від покарання у виді довічного позбавлення волі за Кримінальним кодексом ФРН передбачається за умови, коли засуджений відбуде 15 років строку призначеного покарання, відсутня особлива тяжкість вини засудженого, яка вимагала б подальшого виконання покарання [3, с. 25].

Варто звернути увагу на законодавство Великої Британії, відповідно до якого, кожен злочинець, починаючи з 14 років, який вчинив умисне вбивство, автоматично отримує довічне ув'язнення. Засуджені до довічного позбавлення волі відбувають покарання у тюрмах і всі без винятку мають однаковий правовий статус та режим утримання. Засуджені мають право на реальне отримання освіти, в тому числі й вищої, право на листування і прогулянки. Їм надано можливість бути достроково звільненими від подальшого відбування покарання. У результаті ця категорія засуджених в середньому відбуває позбавлення волі строком 14,4 роки [3, с. 26].

Висновки. Таким чином, вивчення зарубіжного досвіду підтверджує, що пом'якшена кримінальна політика держави та судова практика, широке застосування альтернативних запобіжних санкцій як видів покарань до злочинців, що не являють собою великої суспільної небезпеки, надають можливість істотно зменшити державні витрати на утримання пенітенціарної системи, знизити рівень рецидивної злочинності та забезпечити соціальну реабілітацію частини правопорушників, а в результаті – зменшити вплив цього внутрішнього чинника на національну безпеку держави. Проте, слід зазначити, що Україна прагне до європейських цінностей і поступово, хоч і повільно, реформує чинне законодавство, щоб привести його у відповідність до демократичних стандартів.

Інститут довічного позбавлення волі потребує більш глибокого вивчення задля усунення існуючих прогалин, котрі мають місце в кримінально-виконавчому законодавстві. Можна погодитись з думкою науковців, що було б доцільніше переглянути строки щодо клопотання про помилування та застосування до засуджених УДЗ. Зауважимо, що дискусії щодо такого виду покарання як довічне позбавлення волі бурхливо точаться в наукових колах, і саме це дає надію на подальшу розробку прогресивних норм стосовно виконання даного виду покарання.

Література

1. Бараш Є. Ю. Загальні тенденції гуманізації та перспективи пенітенціарної пробації щодо довічного позбавлення волі / Є. Ю. Бараш // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2015. – № 1 (4). – С. 344–354.
2. Бараш Є. Ю. Удосконалення організації виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі як відображення процесів реформування пенітенціарної системи України / Є. Ю. Бараш, С. І. Скоков // Право і Безпека. – 2011. – № 2 (39). – С. 40.
3. Гончарук О. В. Деякі питання застосування інституту довічного позбавлення волі у кримінальному праві держав-членів Європейського Союзу / О. В. Гончарук // Право України. – 2012. – № 34. – С. 24–28.
4. Дейнега М. Проблемні аспекти правового регулювання відбування покарання у виді довічного позбавлення свободи / М. Дейнега, О. Хайновський // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Право. – 2016. – Вип. 243. – С. 213–221 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnu_prav_2016_243_28.
5. Дуюнова Т. В. Сучасний стан наукової розробки проблем виконання покарання у виді довічного позбавлення волі / Т. В. Дуюнова // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 326–330.
6. Журавський В. С. Діалектика довічного позбавлення волі: сутність та форма гуманізації

кари / В. С. Журавський, В. О. Гацелюк // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2015. – № 1. – С. 75-81.

7. *Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III* // Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

8. *Мостепанюк Л. О.* Відбування довічного позбавлення волі в Україні та за кордоном: проблеми і перспективи / Л. О. Мостепанюк // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 5. – С. 121-125.

9. *Тимошенко Ю. П.* Особливості відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі засудженими: недосконалість правового регулювання / Ю. П. Тимошенко, О. М. Кревсун // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – № 1. – С. 141-144.

References

1. *Barash Je. Ju.* Zagal'ni tendencii' gumanizacii' ta perspektvyu penitenciarnoi' probacii' shhodo dovichnogo pozbavlennja voli / Je. Ju. Barash // Visnyk Asociacii' kryminal'nogo prava Ukrainy. – 2015. – № 1 (4). – S. 344-354.

2. *Barash Je. Ju.* Udoshkonalennja organizacii' vykonannja pokarannja u vygljadi dovichnogo pozbavlennja voli jak vidobrazhennja procesiv reformuvannja penitenciarnoi' systemy Ukrainy / Je. Ju. Barash, S. I. Skokov // Pravo i Bezpeka. – 2011. – № 2 (39). – S. 40.

3. *Goncharuk O. V.* Dejaki pytannja zastosuvannja instytutu dovichnogo pozbavlennja voli u kryminal'nomu pravi derzhav-chleniv Jevropejs'kogo Sojuzu / O. V. Goncharuk // Pravo Ukrainy. – 2012. – № 34. – S. 24-28.

4. *Dejnega M.* Problemni aspekty pravovogo reguljuvannja vidbuvannja pokarannja u vydi dovichnogo pozbavlennja svobody / M. Dejnega, O. Hajnovs'kyj // Naukovyj visnyk Nacional'nogo universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannja Ukrainy. Serija : Pravo. – 2016. – Vyp. 243. – S. 213-221 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_prav_2016_243_28.

5. *Dujunova T. V.* Suchasnyj stan naukovoї rozrobky problem vykonannja pokarannja u vydi dovichnogo pozbavlennja voli / T. V. Dujunova // Chasopys Kyi'vs'kogo universytetu prava. – 2013. – № 2. – S. 326-330.

6. *Zhuravs'kyj V. S.* Dialektyka dovichnogo pozbavlennja voli: sutnist' ta forma gumanizacii' kary / V. S. Zhuravs'kyj, V. O. Gaceljuk // Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verhovnoi' Rady Ukrainy. – 2015. – № 1. – S. 75-81.

7. *Kryminal'nyj kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnja 2001 r. № 2341-III* // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

8. *Mostepanjuk L. O.* Vidbuvannja dovichnogo pozbavlennja voli v Ukraini ta za kordonom: problemy i perspektvy / L. O. Mostepanjuk // Pidpryjemnyctvo, gospodarstvo i pravo. – 2004. – № 5. – S. 121-125.

9. *Tymoshenko Ju. P.* Osoblyvosti vidbuvannja pokarannja u vygljadi dovichnogo pozbavlennja voli zasudzhenyymi: nedoshkonalist' pravovogo reguljuvannja / Ju. P. Tymoshenko, O. M. Krevsun // Naukovyj visnyk Hersons'kogo derzhavnogo universytetu. – 2015. – № 1. – S. 141-144.

LIFE IMPRISONMENT: SHORTCOMINGS OF PUNISHMENT EXECUTION

National Aviation University

Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine

E-mail: morozes95@gmail.com

Objective: is an attempt to investigate, detect and address the existing shortcomings in the legal regulation of the execution of sentences in the form of life imprisonment, as well as the conditions for serving prisoners in Ukraine. Analyze foreign experience with respect to the execution of sentences in the form of life imprisonment. **Methods:** analytical, dialectical, comparative-legal, formal-logical. **Results:** were proposed the ways to improve national legislation in the context of the execution of sentences in the form of life imprisonment. **Discussion:** about the process of execution of punishment in the form of life imprisonment and serving this type of punishment by convicts in Ukraine, given the opinion of domestic scientists on this occasion.

Life imprisonment for Ukrainian legislation and sciences, is a dignified new and specific type of punishment. Its introduction was conditioned by the international requirements of the Council of Europe to democratic countries in which places such punishment, as opposed to death penalty. The moratorium on the use of the death penalty, as the worst case in the history of mankind, is one of the crucial steps of Ukraine's rapprochement with the international community as an independent European state. Today there is a limited number of nautical works devoted to life imprisonment. Unfortunately, most of all, the distorted type of appeal is considered in terms of deprivation of liberty for a certain period of time and in the framework of criminal-law investigations, albeit, for some reason, without taking into account the provisions of the legal regulation of criminal-executive legislation.

In these circumstances, the research of such punishment as life imprisonment is very important. It's execution form and conditions, type of punishment by convicts in the light of the provisions of the criminal-executive legislation is quite relevant too.

Keywords: life imprisonment; execution of the punishment; exemption from punishment; isolation; correction; re-socialization.